

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

דף שבו ע י

מאת היחידה ללימודי יסוד ביהדות

מספר 790

פרשת ויגש וי' בטבת, תשס"ט

קידוש החיים בתקופת השואה

ד"ר יעקב גלר

פתח-תקווה

למרות חוקי הגזע, הגזרות והרדיפות בתקופת השואה, גילו היהודים חיוניות רבה, עמידה וגבורה רוחנית בגטאות ובמחנות העבודה והריכוז כדי לקדש את החיים ולשמור על זהותם היהודית.

הגבורה הרוחנית בחיי הדת והמסורת

בהשתדלותם של הרב ד"ר יהודה שפרן (רבה הראשי של רומניה) ושל ד"ר ווילהלם פילדרמן, ראש "פדרציית הקהילות", ולאחר תשלומי כסף גדולים לשלטונות, ניתנו יותר מאלף פנקסי פטור מעבודת כפייה ב"רומניה הישנה" ובדרום טרנסילבניה לרבנים הראשיים של הקהילות, לעשרות מהשוחטים, המוהלים ושאר "משמשים בקודש", ולמורים שלימדו בבתי הספר הקהילתיים. [1] כך היה אפשר להמשיך בלימוד התורה ובחיי הקהילה. למשל, בבוקרשט נערכו טקסי בר-מצווה פומביים למאות ילדים יתומים ועניים בבית הכנסת של הרב נחמן סופר. רבנים נוספים התנדבו ללמדם ללא תמורה, ולאחר פטירתו המשיך בנו אברהם את המפעל הזה. [2]

יותר מ-500 בתי כנסת פעלו ב"רומניה הישנה" ומאות נוספים בדרום טרנסילבניה. בתי כנסת אלה היו פתוחים יום יום, ובגדולים שבהם התפללו חזנים בליווי מקהלות. בתי הכנסת הללו הפכו בתקופה קשה זו למרכזים של עמידה רוחנית. המתפללים יכלו להיפגש ולשוחח ללא חשש, להתעדכן על גורל היהודים ממחוזותיהם ועל יהודי אירופה בכלל.

פעילויות יהודיות נוספות: 1. על היהודים נגזרה גזרה שלא לשחוט בקר, ואף על פי כן היו שוחטים שהסתכנו וסיפקו בשר לבעלי הבתים; 2. הודות להשתדלויותיו של הרב ד"ר שפרן אצל השלטונות לקבל במקום לחם,

נתאפשרה אפיית מצות כשרות לפסח; 3. רבנים צעירים שנשלחו למרחקים, למחנות של עבודת כפייה, קיבלו ממפקדיהם (לאחר מתן שוחד) רשות להקים מטבחים קטנים כשרים. ביניהם היה הרב פינחס מילר מדווה, שלאחר עלייתו ארצה היה רבה של נצרת עילית; 4. רבים מהסוחרים סגרו את עסקיהם ב"ימים הנוראים" למרות העונש הכבד שהיה צפוי להם, והלכו להתפלל בבתי הכנסת. על אלה שנתפסו הוטלו קנסות כבדים והיו אף שנאסרו; 5. כאשר נצטוו הקהילות לפנות את בתי העלמין העתיקים, התגייסו יהודים לאסוף את העצמות ולהעבירן לקבורה בבתי העלמין החדשים. הרב ד"ר שפרן פעל שעבודת קודש זו תיעשה בהשגחת רבנים וביקש לרשום בפנקסים מיוחדים את שמות הנפטרים שעצמותיהם הועברו, ולהעתיק את הכתוב על מצבות הרבנים והאדמו"רים. כך נודע על מצבתו של הנער אהרון, בנו של המלבי"ם, שנפטר בגיל 16 ב-1862, בעת שאביו היה רבה של בוקרשט (1864-1858). העתקת הפרטים מהמצבות תרמה להכרת תולדות הרבנים שכינהו בקהילות "רומניה הישנה" במשך הדורות.

הגבורה הרוחנית בטרנסניסטרייה

בהושענא רבא תש"ב (אוקטובר 1941) גורשו כ-150,000 יהודים ממחוזות דורוהוי, בוקובינה ובסרביה לגטאות ולמחנות בטרנסניסטרייה (אוקראינה, מעבר לנהר דנייסטר). כ-90,000 מהם נספו ברעב, בקור ובמגפות ואף נרצחו בידי חיילים גרמנים ורומנים, עד שבתחילת 1944 נותרו כ-60,000 יהודים בלבד. גם בגיהינום זה, שכונה "אשוויץ של יהודי רומניה", היו גילויים של חיוניות ועמידת גבורה רוחנית. למשל: 1. הרב והשו"ב ישעיהו איסר אלקיס מבסרביה הקים "חדר" בתוך מרתף בגטו וורהובקה שבטרנסניסטרייה. כ-30 ילדים למדו שם קריאה בסידור, חומש ורש"י והנחת תפילין. כדי שיוכל לשחוט בקר התקין הרב אלקיס חרמש, ליטשו והפכו לחלף הראוי לשחיטה. מהבקר שנשחט ניזונו יתומים ונצרכים וניצלו על ידי זה מרעב. רב זה גם הסתכן בנסיעה לגטו רחוק כדי למול תינוק בסתר; 2. הרב ישראל הארניק, רבה של רדאון, הסמיך להוראה "ידין ויורה" את אברהם משה באבאד (בנו של אב"ד גורה-הומורולוי) ב"ב באדר ב' תש"ג (1943), לאחר שעמד בבחינות בש"ס הלכה ופוסקים.

על אף הרעב והמגפות נערכו בגטאות אירוסין, חופות וקידושין, התקיימו תפילות בציבור והושגו לשם כך ספרי תורה ותשמישי קדושה אחרים. לאחר מתן שוחד לקצינים ושוטרים ארגנו ב"ימים הנוראים" מנייני תפילה ברפתות ואורוות נטושות. גם לקראת חג הפסח השתדלו להשיג קמח ואפו מצות. לשמירת החיים היהודיים אף הוקמו מקוואות בגטאות; הרב פנחס דרברדיגר-רחמני, רבה של וואשקוביץ, הקים מקווה בגטו מוגילב.

14 בתי יתומים הוקמו בגטאות. אורגנו בהם לימודים סדירים, ולקראת החגים נערכו אף חגיגות ואירועים. כשגדל מספר העגונות בעקבות מוראות המלחמה, הקים הרבי ברוך האגר, האדמו"ר מסערט-ויז'ניץ עם הרב ישראל הארניק והרב דויד שנייבלג (דומו"ץ וויז'ניץ) בית דין להתרת עגונות שהתכנס פעם בשבוע לשמיעת העדויות. בפנקס מיוחד שנשמר נרשמו פסקי הדין להתירן. עובדה זו מעידה אולי יותר מהאחרות שנסקרו לעיל על התקווה לעתיד טוב יותר שהניעה את היהודים בכל פעילויותיהם באותן שנים קשות.

הגבורה הרוחנית בחינוך ובתרבות

בספטמבר 1940 גורשו עשרות אלפי תלמידים יהודים מכל מסגרות הלימוד. מיד החלו לארגנם במסגרות חלופיות, ומי שלא נמצא לו מקום למד בביתו. בסוף השנה נבחנו כל הלומדים על ידי ועדות ממשלתיות. בבוקרשט הוקמו שלושה קולגים על ידי אנשי רוח יהודים שהשתדלו רבות אצל השלטונות ושילמו שוחד לפקידים האחראים: "אונסקו", "אבסון" ו"פוליטכניקה ברקוביץ". 1,500 הסטודנטים שלמדו בהם חויבו לעבוד בעבודות כפייה מחצית מן היום, ובשאר הזמן למדו מדעי הרוח והחברה, חינוך ולשונות, ראיית חשבון, מדעים, רפואה והנדסה. בבוקרשט, בירת רומניה, הוצאו לאור ספרים להוראת הלשון העברית, ספרים באידיש, לוחות שנה וחוברות לימוד לסטודנטים.

באותם ימים הוקם שם גם בית ספר גבוה לאמנות הבמה, שני קונסרבטוריומים למוזיקה ומסגרות ללימודי חשמל וטכנולוגיה לבנים, ותפירה לבנות. לקראת סוף המלחמה (ספטמבר 1944) הכירו השלטונות בלימודים באותן מסגרות, והלומדים הורשו להמשיך את לימודיהם באוניברסיטאות.

בהשתדלותו של הרב ד"ר שפרן הוקם בבוקרשט בית ספר עברי "תרבות", ובו נלמדו כל המקצועות בעברית, ואף הוצמד לו גן ילדים עברי.

בתחילת שנת 1942 נוסד השבועון "גאזיטה אברייאסקה", וגיליונותיו הופצו בכל הארץ וכללו חדשות מארץ ישראל, פרשת השבוע, תולדות עם ישראל וחוקים חדשים. בספטמבר 1943 יצא אלמנך יהודי, ובו לוח עברי לשנת תש"ד (1943-1944), תולדות חייהם של רבי עקיבא, רבי יהודה הלוי, ר' סעדיה גאון, ח"נ ביאליק, תולדות בתי-כנסת, הקולגים היהודיים, חבורות סעד ועוד.

ב-7 גטאות בטרנסניסטריה התקיימו לימודים ב-14 בתי יתומים, שבהם שכנו 1,842 תלמידים, ועל אף הרעב והסבל הנורא, הילדים הוציאו לאור עיתון בשם "קול התקווה".

נוסף לכול הפעולות הללו לשמירת חיי הרוח והזהות היהודית, הצטיינו היהודים ברומניה במעשי חסד בתחומים רבים, כגון: קליטת פליטים מטרנסילבניה הצפונית, מהונגריה, מפולין ומגליציה. חלקם הוברחו לאחר מכן ל-11 עיירות קטנות ליד הגבול, שהיו למעשה שערי ההברחה הפתוחים היחידים באירופה. בין הניצולים היו מ' קדרי (לימים יו"ר האקדמיה ללשון העברית וחתן פרס ישראל); הרבי ח"מ האגר, האדמו"ר מוויזניץ יחד עם משפחתו; הרב משולם ראטה, אב"ד צרנוביץ, שהוברח בעזרת תעודות מזויפות ע"י קצין גרמני, באמצע יולי 1943, ועוד רבים.

בבוקרשט הקימה ההנהגה הקהילתית ועדות לעזרה לפליטים שהצילו וסייעו לאלפי פליטים, ביניהם משפחות שבניהם נרצחו בפוגרום האיום ביאסי, "עיר ההריגה", שאירע בין 29 ביוני 1941 ועד תחילת יולי 1941. סיוע ניתן גם לאסירים במחנות ריכוז בטרגו-ז'יו, קאראקאל וקאלאראשי, לעובדים במחנות לעבודת כפייה ולמגורשים מ-50 עיירות ומאות כפרים, שגורשו לערי המחוז. גולת הכותרת של פעילות זו היה שיגור סיוע למגורשים לגטאות טרנסניסטרייה. נתקבל אישור ממשלת רומניה לשלוח 3 משלחות לגטאות על מנת לבדוק את מצבם, ובעקבות ביקור זה כונסו יהודי בוקרשט בבתי הכנסת, ונקראו לתרום למען אחיהם האומללים. סיוע זה הציל רבים ממוות,

לאחר שלמזלם רוב המשלוחים אכן הגיעו לתעודתם. בין המארגנים של משלוחי העזרה הצטיינו האדמו"ר מוויזניץ רבי אליעזר האגר והרב משה יוסף רובין מקמפולונג.

בעשרות קהילות הוקמו קנטינות ובתי תמחוי ע"י וועדי נשים, ובהם הכינו אוכל מבושל למען נצרכים. בבוקרשט, למשל, פעלו 25 קנטינות, בהם סעדו 36,710 נפש.

פעילות מרכזית נוספת הייתה בתחום הרפואי. לאחר שנאסר על היהודים להתקבל לטיפול בבתי החולים הממשלתיים, הקימו הקהילות בתי חולים ומרפאות (נוסף למוסדות הרפואה הקודמים) בהם טופלו עשרות אלפי יהודים וחולקו תרופות לעניים ונצרכים. בבוקרשט פעלו שלושה בתי חולים ועשר מרפאות וביאסי - שלושה בתי חולים ושלוש מרפאות. בסך הכול, בכל קהילות המדינה היו שלושה עשר בתי חולים ועשרות מרפאות, בהם הועסקו מאות רופאים ואחיות שקיבלו פטור מעבודת כפייה. בקהילות רבות פעלו גם מושבי זקנים.

לסיכום: כל מי שהבריח פליטים והצילם, הקים בתי תמחוי כשרים והאכיל רעבים, טיפל בחולים, לימד תורה, התפלל במניין, השיא זוגות בחופה וקידושין, הוליד ילדים, מל תינוקות, הניח תפילין, שלח עזרה כספית, הלכשה והנעלה למגורשים, הוציא ספרים והתנגד למשטר הנאצי, גילה עמידה וגבורה רוחנית וקידש את החיים.

[1] פנקס פטור מעבודות כפייה מ-20 בפברואר 1943, קיבלתי ממורי לעברית מרדכי יוסיפוב (יוסיפון), שלימדני בשנות השואה בביה"ס הקהילתי "עשה טוב" בעיר וואסלוי (בארץ כיהן כמנהל ב"ס יסודי בבת-גלים בחיפה).

2 כל הכתוב במאמר זה מבוסס על עדויות אישיות, מסמכים ומכתבים שפורסמו במקומות שונים ובחלקם הגיעו לידי. מפאת קוצר המצע לא אפרט כאן הכול. פרטים והרחבה ראו בספרי: העמידה הרוחנית של יהודי רומניה בתקופת השואה, אורות יהדות המגרב, לוד תשס"ג.